

AHMET ÜMİT'İN "İSTANBUL HATIRASI" ADLI YAPITINDA MEDENİYET KAVRAMININ SOMUT GÖSTERGELERİ*

Neslihan Yücelşen - Melda Karagöz*****

Giriş

Günümüzün çok okunan yazarlarından Ahmet Ümit, 1960 yılında Gaziantep'te doğdu. 1983'te Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirdi. 1985-1986 yıllarında Moskova'da Sosyal Bilimler akademisinde siyaset eğitimi gördü. İlk kitabı 1989'da yayımlanan *Sokağın Zulası* adlı şiir kitabıdır. 1992'de ilk öykü kitabı *Çıplak Ayaklıydı Gece* yayımlandı. Bunu 1994'te *Bir Ses Böler Geceyi*, 1999'da *Agatha'nın Anahtarı*, 2002'de *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir* adlı polisiye öykü kitapları izledi. 1995'te hem çocuk hem de büyüklere yönelik *Masal Masal İçinde* ve 2008'de yayımlanan *Olmayan Ülke* ile farklı bir tarz denedi. 1996'da yazdığı ilk roman *Sis ve Gece*, polisiye edebiyatta bir başyapıt olarak değerlendirildi. Bu romanın ardından 1998'de *Kar Kokusu*, 2000'de *Patasana*, 2002'de *Kukla* yayımlandı. Bu kitapları, *Ninatta'nın Bileziği*, *İnsan Ruhunun Haritası*, *Beyoğlu Rapsodisi*, *Kavim*, *Bab-ı Esrar* adlı kitapları izledi (Ümit, 2010: ii).

* Bu makale, 17- 19 Ocak 2014 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenmiş olan "Uluslararası Medeniyet Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuş, yayın için yeniden düzenlenmiştir.

** İnt. Dr. İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

*** Yrd. Doç. Dr. , İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

Ümit, yapıtlarında tarih, arkeoloji gibi bilimlerden çokça yararlanmıştır. Yazının tarihle, coğrafyayla, felsefeyle kısacası konusu ‘insan’ olan ya da odağına insanı alan tüm bilimlerle ilişkisinin olması, okura sunduğu zenginliklerin yanı sıra, araştırmacılara da yeni araştırma alanları oluşturma ve disiplinlerarası çalışmalar yapma olanağı tanımıştır. Bu çalışmada, *İstanbul Hatırası* adlı yapıt, yararlanılan bilimlerin de katkısıyla, içerdiği somut medeniyet göstergeleri bakımından irdelenmiştir. Yapıtta mekân olarak İstanbul’un kullanılmasının bu göstergelerdeki yeri büyüktür. İstanbul, geçmişten günümüze üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış bir şehirdir. Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu’nun imece yoluyla oluşturduğu medeni yapı, bugün de şehrin üzerinde görülür. Bu bakımdan İstanbul için “medeniyetler beşiği” yakıştırması hiç de abartı sayılmaz.

Medeniyet ile İstanbul arasında, her ikisinin de karmaşık ve zengin bir yapıya sahip olması nedeniyle bir benzerlik olduğu söylenebilir. Tanpınar’a göre “İstanbul bir terkiptir. Bu terkip küçük büyük, manalı manasız, eski yeni, yerli yabancı, güzel çirkin bir yağın unsurun birbiri ile kaynaşmasından doğmuştur” (2005: 127), tıpkı medeniyet gibi.

1. Medeniyet, Kültür ve Medeniyet Göstergeleri

Medeniyet, üzerine çok konuşulan, tartışılan, fikir yürütülen bir kavram olmasına karşın, henüz tam olarak neyi anlattığı ve sınırlarının ne olduğu ile ilgili ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Türkçe Sözlük’te “Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü” (2005: 2042) olarak tanımlanır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi medeniyet, birden fazla kavramdan oluşan bir “merkez kavram”dır. Medeniyet başlığı altında ele aldığımız dünya görüşü, varlık tasavvuru, âlem fikri, kozmoloji, ahlak, siyasî ve sosyal düzen, estetik anlayışı, şehir hayatı, kültür ve diğer kavram ve kurumlar, medeniyetin geniş bir semantik alana sahip olduğunu göstermektedir (Kalin, 2012:4).

Medeniyet kavramının sıklıkla karıştırıldığı “kültür” ise Türkçe Sözlük’te “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin” (2005: 1282) biçiminde tanımlanmaktadır. Turan ise kültürün tanımını yaparken “Tarihsel gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddesel ve tinsel (manevi) değerlerle bunları yaratma ve sonraki kuşaklara aktarmada kullanılan araçların tümü; uygarlık” demektedir (2002: 16). Tanımlardan anlaşılacağı gibi medeniyet ve kültür kavramları birbirine çok benzeyen, aralarında etkileşim bulunan iki kavramdır. Bu iki kavramın birbiriyle aynı anlama geldiğini savunan görüşlerin yanı sıra birbirinden ayrı anlama geldiğini savunan görüşler de bulunur. Turan, bu kavramlara ilgili görüşleri üç bölümde toplar: İki kavram arasında bir ayırım yapmayanlar, uygarlığı kültürden daha geniş kapsamlı sayanlar, kültürü uygarlıktan daha kapsamlı bir kavram olarak kabul edenler (2002: 19-23).

Coşan, kültür ile medeniyet arasında kimi ayrımlar olduğunu belirterek bu ayrımları

şöyle sıralar:

1. Her toplumun kendine özgü kültürü bulunurken medeniyet, belirli bir düzeye ulaşmış kültürlerle sahip toplumlarda bulunur.
2. Kültür, yaşayış ve düşünüş biçimimizin her aşamasında kendi kimliğimizi ortaya koymak; medeniyetse, bilgi ve beceri birikimine sahip olmakla ilgilidir.
3. Kültür, milli; medeniyet, evrenselidir.
4. Kültür, doğal ve manevidir; bu nedenle taklit edilemez; ancak medeniyet, maddidir; taklit edilebilir (2010: 90-91).

Gökalp, kültür ve medeniyetin hukuk, ahlak, sanat, bilim gibi tüm toplumsal yaşamları kapsamaması nedeniyle bu iki kavramı benzer görür. Ancak türlü nedenlerle bu iki kavram arasındaki ayrımları da açıklar. Bu ayrımlardan ilki, kültürün ulusal, medeniyetin uluslararası olmasıdır. Bir diğeri, medeniyeti oluşturan öğelerin yöntemler aracılığıyla ve öykünülerek uluslararası taşınabilir olması, kültürü oluşturan öğelerin ise doğal olmaları nedeniyle taşınmaz olmalarıdır (2008: 59-60).

“Her kavmin, önceleri yalnız kültürü vardır. Bir kavim, kültür bakımından yükseldikçe siyaset bakımından da yükselerek güçlü bir devlet kurar. Öte yandan da kültürün yükselmesinden, uygarlık doğmaya başlar. Uygarlık, başlangıçta ulusal kültürden doğduğu hâlde, daha sonra komşu ulusların uygarlığından da bir çok kurumlar alır (...)” (Gökalp, 2008: 73). Kültür geliştikçe medeniyet yükselir, medeniyet yükseldikçe kültür değişimleri meydana gelir. Bu etkileşim içerisinde önemli olan iki kavram arasında dengeyi sağlamak mümkündür.

Medeniyet ve kültür kavramlarının arasındaki ayrım belirlenirken kimi görüşler üzerine karşıt görüşler de ortaya çıkmıştır. Medeniyetin değişebilir, kültürün değişemez olması; medeniyetin salt maddi öğelerden oluşması; medeniyetin taklit edilebilir, kültürün taklit edilemez oluşu bu görüşlerdendir. Görüldüğü gibi bu iki kavramın birbiriyle etkileşimli olduğu durumlar kadar birbirinden ayrıldığı durumlar da bulunur. Konu üzerinde kesin sınırlar çizilemediği ve tartışmaların sürdüğü görülür. Ancak görüşler sonunda medeniyet için, farklı uluslara ait kültür öğelerinin başka uluslar tarafından da benimsenerek bir araya gelmiş bütüncül biçimdir, denebilir.

Hiçbir medeniyet birden ortaya çıkarak kurulup gelişmemiştir. Bir medeniyet, kendinden önce var olan medeniyetten beslenip onun üzerine birikim yaparak kurulmuştur. Ancak medeniyetlerin kökenleri hakkında “evolution (gelişme, tekamül)”, “diffusion (yayılma, intişar)”, “yüksek kültür” ve “ana kültür kalıbı” gibi kuramlar bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1984: 18-23). Ülkemizin yaşadığı medeniyet değişimleri göz önüne alındığında bugünkü medeniyet düzeyine diğer toplumlarla girmiş olduğu etkileşimler sonucunda ulaşmış olduğu görülür. Bugün, İslam-Batı kültür ve medeniyeti ülkemiz yaşamının her alanına yayılmış bir biçimde karşımıza çıkar.

Medeniyet kavramı, Avrupa dillerinde ortak bir sözcük olarak var olsa da kavramın

içerik açısından ülkelere özgü ayrımlar taşıdığı görülür. Örneğin Almandada medeniyet, toplumun maddi yapıtları anlamına gelirken Fransa’da maddi ve manevi tüm yapıtları kapsar (Turan, 2002: 18). Medeniyetin içeriği hakkındaki bu ayrımlara karşın ancak, maddi ürünler incelenerek toplumların manevi kültürleri hakkında bilgi edinilebilir. “Nitekim uygarlık kavramı en azından ikilidir. Hem manevi, hem de maddi değerleri işaret etmektedir. Karl Marx, bu bağlamda altyapılar (maddi) ve üstyapılar (manevi) ayrımı yapacak ve üstyapının altyapıya sıkı sıkıya bağımlı olduğunu söyleyecektir” (Braudel, 1996: 29). Bugün bir medeniyetin yıkımı sonucunda bırakmış olduğu yapıtlar ve yapılar aracılığıyla o medeniyete ilişkin duygu ve düşünce sistemi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Kaplan, “bir milletin kültür ve medeniyeti hakkında en iyi fikri bize onun şehirleri, müzeleri ve kütüphaneleri verir” demektedir (2010: 83). Büyüğünden küçüğüne değin tüm şehirler, barındırdığı tüm yapılarla birlikte insan ve zamanla etkileşerek medeni yaşamın birer göstergesi durumuna gelir.

Çalışmada, Kalın’ın medeniyet, medenilik sonucunda ortaya çıkan ekonomik, fizikî, siyasî ve fikrî düzeni ifade etmektedir (2012: 2) görüşünden yola çıkılarak Ahmet Ümit’in “İstanbul Hatırası” adlı yapıtı dört ana başlık altında incelenmiştir.

1.1. Ekonomik Göstergeler

Yapıt, bir heykelin yakınında bir cesedin bulunması ile başlar. Aslında bu ceset, devamında gelecek olan bir dizi cinayetin de başlangıcı olacaktır. Cinayetlerin ortak özelliği, maktullerin hepsinin avucuna sıkıştırılmış birer sikke olması, bu sikkeler ile maktullerin ölüm yerlerinin bir sonraki cinayetin yeri hakkında ipucu içermesidir. “*Evet, yine bir gece yarısı, yine tarihi bir mekân, yine cesedin avuçlarında bir sikke*” (Ümit, 2010: 211) tümcesi, kitabın özeti niteliğinde bir tümcedir. Cinayetlerin sırası ile sikkelerin tarihleri süredizimsel olarak sıralanmıştır. İlk ekonomik medeniyet göstergesine burada rastlanır:

(...) ‘Burada bir şey var,’ diyen Zeynep’in sesi duyuldu. Cesedin bileklerinden bağlanmış ellerinin içindeki bir nesneyi çıkarmaya çalışıyordu. ‘Metal bir şey... Tamam, aldım işte.’

Bakışlarımız Zeynep’in işaretparmağıyla başparmağı arasında tuttuğu yuvarlak metale takılı kalmıştı.

‘Bu bir para’ diye murıldandı Zeynep, ‘Antik bir paraya benziyor’” (Ümit, 2010: 8-9).

Para, bulunuşundan beri ekonominin merkezinde olmuş, dünyadaki en önemli buluşlardan biridir. Kullanılan paraların üzerinde yer alan resimler ya da yazılar, genellikle o dönemin önemli siyaset adamlarına ait olmaları bakımından, medeniyetlerin siyasi medeniyet göstergeleri arasında da yer alır.

Bulanan ilk sikke Roma döneminde basılan madeni paralardan biri olan Byzantion sikkesidir. Ön yüzünde ay ve yıldız vardır, üzerinde Byzantion yazar. Arka yüzünde saçları arkadan toplanmış Ay tanrıçası Hekate’nin büstü bulunur. Bu sikkeye bakarak o me-

deniyetin inanç sistemi, siyasi anlayışı ve içinde bulunduğu ekonomik durum hakkında fikir sahibi olunabilir. Devletlerin ekonomik durumlarına göre bakır, gümüş ya da altın para bastırabildikleri bilinmektedir.

Beşinci sikkeye bakıldığında ise paranın Fatih Sultan Mehmed adına bastırıldığı, ön yüzünde “bu altını basan kişi, denizde ve karada Allah’ın yardımına mazhar, izzet sahibi biridir.”, arka yüzünde ise “Murad Han oğlu Sultan Mehmed, zaferi aziz olsun. Konstantiniyye’de basıldı sene 882” yazdığı görülür.

İki sikke birbirinden farklı devirlere ve farklı devletlerin yönetimlerine ait olmalarına karşın verdikleri bilgiler hemen hemen aynıdır. Bu, farklı medeniyetlerin benzer davranışlar içinde olduğunun kanıtı sayılabilir.

1.2. Fizikî Göstergeler

Her uygarlık, sınırları aşağı yukarı sabit bir mekâna, buna bağlı olarak da kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır (Braudel, 1996: 35). Bu coğrafya, oluşturduğu medeniyetin özelliklerini de belirler. Ortaya çıkan medeniyetin o coğrafi yerle anılmasına neden olur. Akdeniz medeniyetleri denildiğinde akla deniz ve denizle ilgili ekonomik, sosyal kavramların gelmesi bundandır. Coğrafya, medeniyet oluşumu için oldukça önemli bir fiziki göstergedir.

Yapıtta genel olarak İstanbul, özel olarak ise Samatya, Sarayburnu, Eminönü, Balat, Beyazıt gibi İstanbul’un eski semtleri mekân olarak kullanılmıştır. Yer yer, bu semtler hakkında öğretici yönü hissettirilmeden okura bilgi verildiği görülür:

“Kurbanın kartvizitinde yazılı ev Samatya’daydı. İstanbul’un yedi tepesinden yedincisinin eteklerinde. Yaşadığım Balat kadar olmasa da hep sevmişimdir Samatya’yı; İstanbul’u İstanbul yapan kadim kentlerden biridir. Bir zamanlar daha çok Ermeni nüfus yaşarmış bu güzel semtte. (...) Psmamatia, derdi Evgenia buraya. Rumca adı buymuş. Kumluk, kumsallık anlamına gelirmiş” (Ümit, 2010: 16).

Yine yazarın açıkça belirtmeden, medeniyetler arası bağa işaret ettiği yerler vardır. Aynı topraklarda farklı medeniyetlerin de barındığı fikri, yapıtta çokça sezdirilmiştir:

“(…) Narin, mor çiçekleri demir kapının üzerinden sarkan, gümrah iki erguvan ağacının arasından geçerek girdik küçük bahçeye. Koca gövdesi eğilmiş, ta Bizans’tan kalmış izlenimi veren bir incir ağacı karşıladı bizi” (Ümit, 2010: 16).

Coğrafya, tarihin en güçlü tanığıdır. Yaşanılan tüm olayları belleğine özenle kaydederek insanlara sunmaktan çekinmez. Kitapta Sultanahmet Meydanı için kurulan tümcelelerde de bu görüş dile getirilmiştir:

“*Bu meydan, şehrin yaklaşık iki bin yıl boyunca yaşadıklarının tanığıdır. Onlarca kral, onlarca imparator, onlarca padişah... Dünya ölçüsünde kazanılmış zaferler... Yağmalamalar, çılgın eğlenceler, zafer şenlikleri... İmparatorluğu, saltanatı sarsan ayaklanmalar, salgın hastalıklar, depremler, kuraklıklar, yani bu şehrin başına ne gelmişse hepsini görmüştür bu meydan*” (Ümit, 2010: 169).

Tanpınar, “bir medeniyetten öbürüne geçerken yahut düpedüz yaşarken kaybolan şeylerin yanı başında zamana hükmeden gerçek saltanatlar da vardır. Bir kültürün asıl şerefli tarafı da onlar vasıtasıyla ruhlara değişmez renklerini giydirmesidir. İstanbul’da ta fetih günlerinden beri başlayan bir mimarî, nesillerle beraber yaşıyor. Asıl Türk İstanbul’u bu mimarîde aranmalıdır” (2005: 133), diyerek mimari yapının medeniyet üzerindeki etkisinden bahsetmiş, hem de İstanbul’daki mimari yapıların önemine vurgu yapmıştır. Bu nedenle mimari yapılar, medeniyetlerin yaşayışlarını, inanç sistemlerini, alt yapılarını ortaya koyan önemli fiziki göstergelerdir. Yapıtta Ayasofya, Fatih Camii, Topkapı Sarayı, Süleymaniye Camii gibi İstanbul’un simgeleri haline gelmiş yapıların önemi hakkındaki kısa bilgiler olay örgüsü içinde gizlenerek okura sunulmuştur:

“*(...) Solda, uçuk mavi perdelerle kapatılmış pencerenin yer aldığı duvarda ise, sadece bu şehrin değil, belki de yeryüzünün en görkemli tapınağı Ayasofya görünüyordu. Önce kiliseden camiye çevirdiğimiz, şimdi müze olan Ayasofya. İki dinin çocuklarına tapınaklık yapmış bir mabet. Bahçesinde siluet halinde insanlar... Hangi ırktan, hangi kavimden, hangi dinden, bilinmez*” (Ümit, 2010: 23).

Seçilen karakterlerin özellikle arkeolog, müze müdireliği gibi mesleklere sahip olması, kitaptaki öğretici yönün karakterlerin ağzından, olayların gidişine uygun biçimde verilmesi ile mimari yapıların özelliklerinin aktarımı kolaylaştırılmıştır:

“*‘Şu Sarayburnu ’ndaki kasırdan söz ediyoruz değil mi?’
‘Evet, o kasırdan söz ediyorum. III. Murat’ın Mimar Davut Ağa’ya yaptırdığı, I. Mahmud döneminde yenilenen kasırdan’*” (Ümit, 2010: 32).

Yapıtta yer verilen önemli fiziki göstergelerden biri de dönüştürülmüş mimari yapılardır. Özellikle ibadethanelerin, kilise ve manastırların bir kısmının İstanbul’un fethinden sonra camiye çevrilmiş olması, farklı bir dinin mensuplarına ayrılmış olsa da işlevinin değişmemesi, yıkılıp yenisinin yapılmaması farklı medeniyetler tarafından uzun yıllar kullanılan bu yapıların kıymetlerini de artırmıştır:

“*(...) Molla Zeyrek Camii’nden bahsediyordum, eski ismiyle Pantokrator Kilisesi’nden. Neredeyse bin yıllık bir mabettir burası. On ikinci yüzyılda tam on iki yılda tamamlanmış*” (Ümit, 2010: 57).

Dönüştürülmüş yapılar yalnızca ibadethanelerden oluşmaz, konut olarak kullanılırken müzeye çevrilmiş yapılar da bulunur. Yapıtta, bu yapılara da yer verilir. Müzeye dönüştürme işlemi, geçmişi koruyarak yaşatma işlevi taşımasından ötürü önemlidir:

*“İsterseniz İbrahim Paşa Sarayı'na girelim.... Orada daha rahat konuşuruz.’
‘Orası müze değil mi?’
‘Şimdi müze ama 400 küsur yıl önce, Kanuni Sultan Süleyman'ın çocukluk arkadaşı ve veziri İbrahim Paşa'nın sarayı olarak yapılmıştı’” (Ümit, 2010: 167).*

“Her şehir, üç, dört yüz senede bir değişir. Eğer medeniyet dönemleri için ortaya atılan nazariye doğru ise bu değişiklik beş asır içinde tam bir devir yapar ve eskiden pek az şey kalır” (Tanpınar, 2005: 161). Fiziki yapıların zamanın yıpratıcı etkisine ve afetlere yenik düşerek kaybolduğu görülebilir. Ev sahipliği yaptığı üç medeniyete ait yapıları hala koruyabildiğine göre İstanbul'un bu bakımdan sadık bir şehir olduğu söylenebilir.

1.3. Siyasî Göstergeler

Roman, bilgi verici bir metin türü olmadığından, incelenen yapıtta siyasi medeniyet göstergelerine sık rastlanmamıştır.

En önemli siyasi göstergelerden biri, ekonomik göstergeler başlığı altında da verilen eski sikkelerin üzerinde bulunan yazılar ve resimlerdir. Bunun dışında kitaptaki her bölümün başında görünüşte ana hikâyeden bağımsız; ancak cesetlerin bırakıldığı tarihi yerlerle ilgili efsanelerin işlendiği birkaç sayfalık bölümler yer almaktadır. Bu kısa bölümlerde Antik Yunan ve Roma dönemlerine ait efsanelere gönderme yapılarak bu dönemlerde yaşanan olaylara değinilmiş, devlet yönetimleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Poseidon, Zeus, Hades gibi Yunan Tanrıları ve bunların devlet yönetimi üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

“İmparator Konstantin, Tanrı'ya bakıyordu. Başı bulutlardaydı Tanrı'nın. Gök-yüzünün her yerindeydi bulutlar, beyaz yelkenli savaş gemileri gibi geziyorlardı mavilikte. Tanrı'nın yedi ışığının yedisini de gölgelemişti bulutlar. Bir işaret mi diye düşündü İmparator, Tanrı yine bir işaret mi yolluyor bana?” (Ümit, 2010: 95).

Eski Türklerde de benzeri görülen, hükümdarın ülkeyi yönetme gücünü Tanrı'dan aldığı görüşü (kut anlayışı), kitabın bu bölümlerinde vurgulanarak hem siyasi hem de fikri göstergeler örneklendirilmiştir.

İmparatorluklarda devlet adamlarının ülkeyi yönetirken dinden yararlandığı da görülür. Devlet adamları, halkın manevi değerleriyle destekli daha güçlü bir yönetim yaratacaklarına inandıklarından inanç merkezlerini yönetim yerlerine yakın yaptırılmışlardır:

“Roma İmparatorluğu’yla, Osmanlı İmparatorluğu büyük benzerlikler taşır. (...) Her iki imparatorlukta da bu dünyanın sahibi olan hükümdarlar, aynı zamanda halkaların inançları üzerinde de belirleyici olmak isterlerdi. Çünkü devlet gücünü moral değerlerle desteklemek zorundaydılar. Saray gibi politik yönetim merkezleri ile tapınak gibi inanç merkezlerinin birbirine yakın olmasının nedeni budur” (Ümit, 2010: 385).

1.4. Fikrî Göstergeler

Değişime karşı koymanın olanaksızlığı, medeniyetlerin de fikri alandaki değişimlerine tanık olunmasına neden olabilir. Günümüzde pek çoğu yok olmuş olsa da İstanbul’un eski ahşap evleri, özellikle sur içinde kalan semtlerinin iskeletini oluşturur. Zamanla değişen değerler ve yaşam biçimi, bu evlerin sayısının azalması buna karşın değerlerinin artması ve eski ev kültürünün yerini, ticari amaçlı kuruluşların alması bir tür fikri göstergedir:

“Küçük Ayasofya’da Şadiye Teyzem otururdu eskiden, ahşap bir binada. (...) O evden aklımda üç hatıra kalmıştır. Pencereden görünen Küçük Ayasofya Camii’nin kubbesi, koltuklara sinmiş vanilya kokusu ve yeryüzünün en nefis muhallebisi... Kocası Münip Enişte şahane bir insandı. Öz kızları Süheyla’dan ayırmazlardı beni. (...) Nur içinde yatsınlar, ikisi de rahmetli oldu çoktan. Süheyla Abla ise şimdi Kanada’da yaşıyor. Evlerini de bir işletmeci aldı, butik otele çevirdi” (Ümit, 2010: 27).

Dinler arası hoşgörü, yapıtta işlenen fikirlerden biridir. İstanbul’un fethinden sonra ibadethanelerin yıkılmayarak hizmetlerini sürdürmesi, aynı coğrafyada farklı dinden insanların birbirlerine hoşgörü ile yaklaşmalarının temelini atmıştır. Bu temelle yapılanan hoşgörü anlayışı, günümüzde de sürmektedir:

“(…) Bizans devrinde de bu semtte çok sayıda manastır ve kilise bulunuyormuş. O dönem de din bu bölgede etkiliymiş. Osmanlı zamanında da gelenek bozulmamış. Her yan mescit, medrese, tekke ve türbelerle kaplanmış. Haliyle ahalisi de mollaların, hocaların ailelerinden oluşmuş. Sayıları giderek azalsa da Hıristiyanlarla Yahudiler de yaşamayı sürdürmüşler bu çevrede. (...) patrikhane hemen aşağıda, Fenerde’dir. Orada Ortodoks papazlarla karşılaşabilirsin. Başka kiliseler, sinagoglar da var. Gregoryen Ermeniler, Yahudiler... Bu bölge farklı dinlerin bir arada yaşandığı bir yer” (Ümit, 2010: 138-139).

Farklı medeniyetler, farklı toplumsal yapılardan oluşur. İnanç, gelenek, görenek gibi etkenler toplumsal yapılardaki bu değişikliklerin nedenlerindedir. Tüm bu değişkenler toplumların yaşamlarına da yansımıştır:

“(…) Mesela arkamızdaki Beyazıt Meydanı’nın yerinde Tauri Forumu vardı. Düz bir cadde, yani mese bu meydanı doğuda Konstantin Forumu’na yani Çemberlitaş’a, batıda Bovus Forumu’na, yani Aksaray’a bağlıyordu.

Vezneciler'in olduğu yerde Filadelfion Forumu vardı, bugünkü Saraçhane'nin bulunduğu bölgede ise Amastrianon. Günümüzdeki Sultanahmet bölgesi dediğimiz yerde ise kocaman bir hipodrom ve halkın yararlandığı başka bir geniş alan, Augustaion yer alıyordu. Oysa Osmanlı İstanbul'unda süslenmiş sokaklar, tiyatroları olan meydanlar, heykellerle bezenmiş alanlar yoktu. Halkın toplandığı yerler Süleymaniye gibi büyük camilerdi. İçer kapalı toplum, içer kapalı alanlarda toplanıyordu” (Ümit, 2012: 454).

Kalın (2010: 2), medeniliğin barbarlığın karşıtı olduğunu belirtmiştir. Bir şehrin yapılandırılması medeniyet göstergesi olduğu kadar, bir şehrin yıkımı da aynı ölçüde barbarlık göstergesidir:

“(...) Yaptığımızın adı tarih katliamı, düpedüz barbarlık... (...) Bakışlarını Sultanahmet Camii'ne dikti yeniden. 'Caminin arkasında Palatium Magnum denilen büyük imparatorluk sarayı vardı. Hiç vicdan azabı duymadan, üzerine beş yıldızlı bir otel yaptılar” (Ümit, 2010: 170).

Sonuç

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, medeniyetin tanımlanması ile içeriğinde bulunan maddi ve manevi öğelerin göstergeleri konusunda ayrı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım, medeniyetin karmaşık yapısından kaynaklanmaktadır. İstanbul da, medeniyet gibi karmaşık ve tanımlanması zor bir yapıya sahiptir. İçinde fazlaca kültürel öğe barındırması, ister Byzantion ister Konstantinopolis isterse İstanbul adının kullanıldığı dönemde olsun, her zaman önemli bir yerleşim alanı olmuş olması, şehrin karmaşık yapısının temelini oluşturur. Ancak hem medeniyet hem de İstanbul, ne kadar karmaşık bir yapıya sahip olursa olsun barındırdığı maddi göstergeler aracılığıyla manevi dünyasına ait bilgiler sunmaktadır.

İncelenen Ahmet Ümit'in İstanbul Hatırası adlı yapıtı, yalnız İstanbul'un geçmişi ile bugün arasında köprü kurmamış, aynı zamanda büyük medeniyetlerin ortaya koyduğu somut değerlerin de üzerinde durarak, aslında bu büyüklüğün nedenine de değinmiştir. Tüm bu ekonomik, fizikî, siyasî ve fikrî değerlerle İstanbul'un geçmişten günümüze üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan medeni yapıyı bugün de üzerinde yaşatan bir şehir, bir “medeniyetler beşiği” olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Braudel, F. (1996). *Uygarlıkların Grameri* (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Coşan, M. E. (2010). *Dilimiz ve Kültürümüz*. İstanbul: Server İletişim Akademik Çalışmalar Serisi 01.
- Gökalp, Z. (2008). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kalın, İ. (2010). Dünya görüşü, varlık tasavvuru ve düzen fikri: medeniyet kavramına giriş. *Divan dergisi*, 2010/2, 1-61.
- Kaplan, M. (2010). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Outhwaite, W. (Ed.). (2008). *Modern toplumsal düşünce sözlüğü*. (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2005). *Beş şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TDK. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Turan, Ş. (2002). *Türk kültür tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ümit, A. (2010). *İstanbul hatırası*. İstanbul: Everest Yayınları.

Özet

AHMET ÜMİT'İN “İSTANBUL HATIRASI” ADLI YAPITINDA MEDENİYET KAVRAMININ SOMUT GÖSTERGELERİ

Sözcük anlamı “şehircilik” olan “medeniyet” kavramı üzerine yapılan pek çok araştırma olmasına karşın, bu kavramın kullanımına ilişkin mutlak bir sonuca varılamamıştır. Kimi araştırmacılar medeniyet ve kültür kavramlarını eş değer sayarken kimileri birbirinden ayırmaktadır. Mutlak olan, medeniyet ile kültür arasında sıkı bir ilişki olduğudur. Bir medeniyetin oluşumundan söz edebilmenin başat şartı belli bir kültür birikimine sahip olmasıdır. Yazın da medeniyetlerin sahip olduğu kültürel değerlerin dil aracılığıyla anlatıldığı sanat biçimidir. Heykel, müzik, mimari, eşya, yiyecek, silah vb. gibi türlü kültür ögesinin yansımalarını yapıtlarda bulmak mümkündür. Yapıtın yansıttığı tüm bu kültür ögeleri, okura medeniyetin dolayısıyla yaşamın gerçekliğini ve zenginliğini gösterir.

Medeniyetler, birbirine bağlı maddi ve manevi ögelerden oluşur ve bu ögeler tarih içerisinde gelişme gösterir. Yazın yapıtları da biçimlendiği koşullara ait medeniyetin birer yansıtıcısı, zamanın tanığıdır. Her yazarın yapıtında yaşadığı zamandan izler görülür. Ancak bu, düşüncelerinin yalnız yaşadığı zamana ait olduğu anlamına gelmez. Yazar sahip olduğu tüm görkemli birikimiyle geçmiş ve belirsiz dünyasıyla geleceği birer araç olarak kullanır. Yazın da tüm bu kültür ve medeniyet ögeleriyle zenginleşen bir sanat yoludur.

Medeniyetlerin yok olduğu zamanlar bulunabilmektedir. Böyle bir durumda ortaya koydukları maddi ve manevi göstergeler aracılığıyla kaybolan medeniyetlere özgü özelliklere ulaşmak mümkündür. İncelenen yapıtta önemli bir maddi gösterge olan mekân için İstanbul seçilmiştir. İstanbul, coğrafi ve özel konumunun elverişli olması nedeniyle pek çok topluma ev sahipliği yapmış, başkent olmuş, tarihi çağların oluşumunda dahi rol oynamış önemli bir şehirdir. Bunlara koşut olarak maddi kültürü oldukça yüksektir.

Çalışmada ilk olarak medeniyet kavramına yüklenen anlamlar tartışılacak, varılan sonuçlarla birlikte medeniyeti oluşturan göstergeler belirlenecektir. Ardından ele alınan yapıtta bu göstergelerden hangilerinin yer aldığı hakkında bilgiler sunulacak ve yapının kurgusunda göstergelerin işlevlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Medeniyet Göstergeleri, Ahmet Ümit, İstanbul Hatırası.

Abstract

THE CONCRETE INDICATORS OF CONCEPT OF CIVILIZATION AT THE WORK OF “A MEMENTO FOR ISTANBUL” BY AHMET ÜMİT

Although a lot of research has been done on the concept, the “civilization”, “urban” in lexicon, can not have an absolute conclusion that has been reached regarding its use. While some researchers view that the concepts of civilization and culture its equivalent some of others differentiate these concepts from each other. Definitely, there is a close relationship between civilization and culture. The preliminary condition to cite a likely formation of a civilization is to have an extent of cultural accumulation. The literature is a form of art in which the cultural values of civilizations are described through language. It is likely to find the reflection of the cultural element, at the master of arts such as sculpture, music, architecture, furniture, food, weapons and so on. All these cultural elements of the work reflected by the work display the reality and the richness of life as well as civilization to the reader.

Civilizations consist of material and spiritual elements which are interconnected to each other, and these elements show progress throughout the history. The works of literature are a reflector of the circumstances in which their own civilization was formed and also the witness of the time. It could be possible to see some trace, in each author’s time. However, this does not mean that his ideas belong only to his era. The author uses the past, with all its glorious accumulation, and the future with its unknown world, as a tool. Literature, is a way go art to enrich all of these elements of culture and civilization.

There are times when civilizations have disappeared. In such a case with the material and spiritual indicators, it is possible to find out specific features of lost civilizations. In this work Istanbul, as an important material indicator of civilization, has been selected for the place. Istanbul, due to its favorable geographic location and its private community, has been home to many civilizations as the capital town, even played a role in the formation of the historic ages. In a parallel way to these, it has a very high material culture.

In these study, first, the meanings attributed to the concept of civilization, will be discussed. With the conclusions, the indicators of forming civilization will be determined. Then, some further information as for which indicators are to be provided among those in the work, looked through subsequently, will be presented. And, the functions of the indicators in the editing of the work will be touched upon.

Keywords: Civilization, Indicators of Civilization, Ahmet Umit, A Memento for Istanbul.